

FONETIKA

Mahammadova Muslima Valijon qizi

Qo`qon universiteti Andijon filiali FTO`ning 1-kurs talabasi

Annotatsiya: *Fonetika-bu so`zlarning tovush tarkibini talaffuz xususiyatlarini va fonetik jarayonlarini tasvirlash uchun yoziladigan maxsus tushuntirishdir. U lingvistik , o`qitish talaffuz tadqiqotlari va sintezida muhim ahamiyatga ega . Bu annotatsiya tilshunoslik, ta`lim jaroyoni talaffuz tadqiqotlari va nutq sintezida muhim ahamiyat kasb etadi . Fonetik annotatsiya so`zlarning qanday tovushlardan tashkil topganini, ularning talaffuzi qanday o`zgarishini va fonetik jarayonlar natijasida qanday o`zgarishlarga uchrashini ko`rsatadi .*

**Kalit so`zlar:** *Fonetika ,tovush,talaffuz, fonema,fonetik jarayonlar, assimlatsiya, urg`u ,fonologiya.*

Kirish:

Fonetika- tilshunoslikning so`zlarning tovush tarkibini talaffuz xususiyatini va nutq jarayonlardagi tovush o`zgarishlarni o`rganadigan bo`limdir. U inson nutqidagi tovushlarni hosil bolishi , akustik xususiyatlari va eshitilishi jarayonlarini tadqiq qiladi. Fonetika tilning amaliy jihatlaridan biri bolib turli tillarning tovush tizimini tushunish , talaffuz qoidalarini o`rganish va nutq texnologiyalarini rivojlantirishda muhim ro`l o`ynaydi. Zamonaviy fonetika nafaqat lingvistika , balki texnologiya , psixologiya va nutq terapiyasi kabi sohalar bilan ham chambarchas bog`liq . Masalan , nutq sintezi va ovoz tanish tizimlarining rivojlanishida fonetik tadqiqotlarning ahamiyati katta . Shuningdek , fonetika til o`rganish jaroyonida ham muhim ro`l o`ynab , chet tillarni o`rganuvchilarga tog`ri talaffuzni shakllantirishga yordam beradi. Ushbu maqolada fonetikaning asosiy yo`nalishlari , uning lingvistik va texnologik qo`llanilishi hamda nutq jarayonlariga tasiri haqida so`z yuritiladi.

Ushbu “Fonetika” fanning mazmuni, pridmeti, fanning mohiyati, uning maqsadi , va vazifalari, talabalar ongida ingliz tilining tovush qurilishi, fonetik tizimning tarkibi qisimlari, nutqning tovush birliklari, segment va super segment, tovush birliklarini ma`nolari va ularning berilish yo`llari haqida nazariy tushunchani hosil qilish va ularning shakllantirishni nazarda tutadi. U uzliksiz olib borilayotgan o`quv jarayonidagi amaliy va nazariy darslarga asoslanib nazariy kurs-fonetik til birliklarini yoritadi.

Fonetikaning asosiy bo`limlari :

1. Artikulyatsion fonetika – nutq tovushlarining hosil bo`lish jarayoni , nutq a`zolari (til ,lab, tanglay,tomoq) ishtirokida qanday shakilanishini o`rganadi.

2. Akkustik fonetika- tovushlarning fizik xususiyatlari (chastota , intensivlik, davomiylik) ni o`rganadi .

3. Auditor fonetika- odam tovushlarni qanday qabul qilishi va miya ularni qayta ishlashni o`rgatadi.

Artikulyatsion fonetikaning tansifi:

Aretikulyatsion fonetika tovushlarni hosil bo`lishiga qarab quyidagicha tasniflanadi :

Unli tovushlar – havo oqimi hech qanday to`siqsiz o`tadi (masalan, “a”, “o”, “e”, “u”).

Undosh tovushlar- havo oqimi nutq azolariga to`qnashib chiqadi va to`siqlar orqali hosil bo`ladi(masalan, “b”, “t”, “g”, “s”).

Jarangli va jarangsiz tovushlar- ovoz paychalarini harakatiga bog`liq holda farqlanadi (masalan , “b”-jarangli, “p”-jarangsiz).

Artikulyatsion fonetika tog`ri talaffuzni o`rganishda va nutq nuqsonlarini tuzishda muhim ro`l o`ynaydi . Logopediyada talaffuzdagi kamchiliklarni tuzishda aynan shu bo`limda foydalaniladi. Artikulyatsion fonetika nutq tovushlarining qanday hosil bo`lishini, bunda qaysi nutq a`zolari ishtirok etishini va tovush hosil qilish jarayonining mexanizmini o`rganadi. Bu bo`lim inson nutq apparati – o`pka, ovoz paychalari, til, lablar, tanglay va burun kabi organlarning harakati orqali tovush shakllanishini tahlil qiladi. Artikulyatsion fonetika to`g`ri talaffuzni shakllantirish, nutqdagi nuqsonlarni tuzatish, chet tillarni o`rganishda to`g`ri fonetik yondashuvlarni ishlab chiqish kabi sohalarida muhim ahamiyatga ega. Bundan tashqari, u lingvistika, logopediya, psixologiya va ovoqli texnologiyalar rivojlanishida katta rol o`ynaydi. Zamonaviy fonetik tadqiqotlar natijasida artikulyatsion jarayonni aniqroq tushunish va modellashtirish imkoniyati paydo bo`ldi. Xususan, talaffuz apparati harakatlarini o`rganish orqali sun`iy intellekt, ovoqli yordamchilar va avtomatik tarjima tizimlarini takomillashtirish mumkin. Umuman olganda, artikulyatsion fonetika inson nutq tovushlarining shakllanish jarayonini chuqur o`rganish bilan birga, til o`rgatish, nutq terapiyasi va texnologik rivojlanish kabi turli sohalarida ham amaliy ahamiyatga ega.

Akustik fonetika:

Akustik fonetika nutq tovushlarining fizik xususiyatlarini o`rganadi. Har bir tovushning chastotasi , davomiyligi , kuchi vaspektri uning akustik tabiati haqida malumit beradi . Bu bo`lim fonetika tadqiqotlarda texnik vositalardan foydalanish imkoniyatini yaratadi.

Nutqni sintez qilish va tanish texnologiyalarida (masalan ovoz yordamchilar, avtomatik tarjimonlar).

Tovushlarni fizik jihatlaridan o`lchash va tahlil qilishda (lingvistik tadqiqotlar uchun). Tilshunoslikning muhim bo`limlaridan biri bo`lgan fonetika inson nutq tovushlarini har tomonlama o`rganadi. Fonetikaning asosiy yo`nalishlaridan biri akustik fonetika bo`lib, u

nutq tovushlarining fizik xususiyatlarini tadqiq qiladi. Ya'ni, akustik fonetika tovush to'liqlarining shakllanishi, tarqalishi va ularning fizik parametrlarini o'rganadigan soha hisoblanadi. Ushbu yo'nalish nutq tovushlarining chastotasi, intensivligi, davomiyligi va spektral tarkibini o'rganish orqali ularning strukturasi haqida ilmiy ma'lumot beradi. Akustik fonetika lingvistika va fizika fanlari chorrahasida joylashgan bo'lib, u nafaqat tilshunoslar, balki akustika mutaxassislari, psixologlar, sun'iy intellekt tadqiqotchilari va tibbiyot sohasi vakillari uchun ham katta ahamiyatga ega. Bu fan so'nggi yillarda rivojlanib, nutqni avtomatik tanish tizimlari, ovoz sintezi va eshitish apparatlarini ishlab chiqish kabi sohalarda keng qo'llanilmoqda. Odam nutqni eshitish va tushunish jarayonida tovush to'liqlari muhim rol o'ynaydi. Nutq tovushlari havo muhitida tebranuvchi to'liqlar shaklida tarqalib, inson qulog'i tomonidan qabul qilinadi va miyaga uzatiladi. Akustik fonetika bu jarayonni ilmiy asosda o'rganadi va nutq tovushlarining fizika qonuniyatlari bilan bog'liqligini ochib beradi. Ushbu yo'nalish yordamida nutq tovushlari turli qurilmalar orqali tahlil qilinadi, ovozning tarkibi maxsus dasturlar yordamida spektrogrammalar shaklida ko'rsatiladi. Masalan, zamonaviy lingvistik laboratoriyalarda tovushlarning chastota, balandlik va spektral xususiyatlari maxsus analizatorlar orqali o'rganiladi. Bu esa fonetik tadqiqotlarni yanada aniq va ishonchli qiladi. Akustik fonetika nafaqat ilmiy jihatdan, balki amaliy jihatdan ham katta ahamiyatga ega. U talaffuzni yaxshilash, ovoz bilan ishlovchi texnologiyalarni rivojlantirish, nutq terapiyasi va logopediya kabi sohalarda keng qo'llaniladi. Shu sababli, bu yo'nalish fonetika va lingvistikaning zamonaviy texnologiyalar bilan bog'langan muhim bo'limlaridan biri hisoblanadi.

Auditor fonetika :

Auditor fonetika odamlarning tovushlarni qanday qabul qilishi va miya ularni qanday qayta ishlashini o'rganadi. Ya'ni bu bo'lim inson eshitish qobiliyati va tovushlarni idrok etish jarayonlarini tahlil qiladi .

Tovushlarni ajratish qobiliyati - odamlarning tovushlarni farqlash qobiliyati (masalan, "s" va "sh" tovushlarini ajratish).

Nutq tezligini tushunish - odamlar nutqni qanday tezlikda eshitish va tushunishi.

Tovushning yo'nalishini anglash - tovushning qayerdan kelayotganini idrok qilish qobiliyati.

Amaliy ahamiyati :

Nutq terapiyasi va eshitish muammolarini o'rganishda (logopediya va audiologiya sohaslarida). Ovoz bilan ishlaydigan texnologiyalarni takomillashtirishda (masalan ovozli buyruqlar tizimlari). Eshitish muammolarini yaratishda (eshitish qobiliyati zaif odamlar uchun). Fonetika inson nutqini har tomonlama o'rganadigan muhim fan hisoblanadi. Fonetika inson nutq tovushlarini har tomonlama o'rganadigan tilshunoslik bo'limi bo'lib, uning auditor fonetika yo'nalishi nutq tovushlarini inson qanday qabul qilishi va eshitish

jarayonida miyaga qanday uzatilishini tahlil qiladi. Auditor fonetika nutq tovushlarining eshitish qobiliyatiga bog'liq xususiyatlarini, odamlarning tovushlarni farqlash va tushunish jarayonlarini ilmiy asosda o'rganadi. Nutqni idrok qilish jarayoni juda murakkab bo'lib, u eshitish organlari (quloq), asab tizimi va miya faoliyati bilan chambarchas bog'liq. Odam tovushlarni quloq orqali qabul qiladi, biroq ularni tushunish va qayta ishlash jarayoni miyada sodir bo'ladi. Shu sababli, auditor fonetika nafaqat lingvistika, balki psixologiya, nevrologiya va audiologiya bilan ham bog'liqdir. Nutq tovushlarini qabul qilish jarayonida inson turli chastotadagi, kuchlilikdagi va davomiylikdagi tovushlarni ajrata olishi kerak. Masalan, "s" va "sh" tovushlarini farqlash yoki baland ovoz bilan past ovoz o'rtasidagi farqni anglash auditor fonetikaning tadqiqot sohalaridan biridir. Shuningdek, har bir inson tovushlarni har xil eshitishi va idrok qilishi mumkin, bu esa til o'rganish, talaffuzdagi xatolar yoki eshitish qobiliyatidagi muammolar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Auditor fonetikaning amaliy jihatlari keng ko'lamli bo'lib, u logopediya (nutq terapiyasi), eshitish qobiliyati buzilishlarini davolash, sun'iy intellekt asosida ovoz tanish tizimlarini rivojlantirish va ovozli texnologiyalarni yaratishda katta ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, eshitish moslamalari va koxlear implantlar ishlab chiqishda ham auditor fonetika natijalaridan keng foydalaniladi. Umuman olganda, auditor fonetika inson nutqni qanday idrok qilishini chuqur o'rganish orqali nafaqat lingvistika, balki tibbiyot, psixologiya va texnologiya sohalarida ham muhim o'rin tutadi.

XULOSA:

Fonetika – tilshunoslikning asosiy bo'limlaridan biri bo'lib, u nutq tovushlarini, ularning hosil bo'lishi, fizik xususiyatlari va qabul qilinishini o'rganadi. Ushbu fan tilning eng kichik elementlari – tovushlarning tuzilishi va xususiyatlarini tahlil qilish orqali to'g'ri talaffuz, nutq madaniyati va til o'rganish jarayonlarida muhim ahamiyat kasb etadi. Fonetika artikulyatsion, akustik va auditor bo'limlarga bo'linib, har biri nutq tovushlarini turli jihatdan o'rganadi. Artikulyatsion fonetika tovushlarning qanday hosil bo'lishini, akustik fonetika ularning fizik xususiyatlarini, auditor fonetika esa inson tovushlarni qanday qabul qilishini tadqiq qiladi. Fonetikaning ilmiy va amaliy ahamiyati juda keng. U lingvistika, logopediya, nutq terapiyasi, sun'iy intellekt, ovoz tanish texnologiyalari va chet tillarni o'qitish kabi ko'plab sohalarida qo'llaniladi. Shu sababli, fonetika nafaqat tilshunoslik uchun, balki inson nutqi bilan bog'liq barcha sohalar uchun ham muhim ahamiyatga ega. Umuman olganda, fonetika tilning tovush tizimini chuqur o'rganish orqali nutqning rivojlanishi, muloqot sifatini oshirish va til texnologiyalarini takomillashtirish imkonini beradi. Bu esa uni zamonaviy fan va texnologiyalar bilan chambarchas bog'liq qilib qo'yadi.

FOYDALANUVCHI ADABIYOTLAR:

1. Matusevich M. I., Vvedeniye v obshuyu fonetiku, M., 1959; Reshetov V. V., Uzbekskiy yazik, ch. 1. Vvedeniye. Fonetika, T., 1959; Xozirgi o'zbek adabiy tili, 1j., T., 1966; Baskakov N. A., Sodiqov A. S, Abduazizov A. A., Umumiy tilshunoslik, T., 1979; Hozirgi o'zbek adabiy tili, 1qism, T., 1980; Sravnitelnoistoricheskaya grammatika tyurkskix yazikov. Fonetika, M., 1984; Ne'matov H., O'zbek tilining tarixiy fonetikasi, T., 1994; Reformatskiy A.A., Vvedeniye v yazikovedeniye, M., 19
2. Abduazizov A.A. "Tilshunoslik nazariyasi"
3. Jurayev N. "Xozirgi o'zbek adabiy tili fonetikasi"
4. Xoshimov A. "O'zbek tili fonetikasi"

